

A SOCIOLOGIA.

Midőn Comte Ágost rendszerének utolsó fejezetét, a Sociológiát e folyóirat hasábjain bemutatjuk, egészen fölöslegesnek tartjuk oda írni a címbe: A sociologia *a positivismus rendszerében*, mint ezt a rendszer egyéb tagozatainál tettük. A jelző e mellőzésének nyílt oka az, hogy a sociológiát Comte teremtette meg s az ő munkálkodása óta vált a vizsgálódásnak ez ága általánosan ösmertté. Az, hogy a sociologia nevet azután azok is használják, kik Comteot nem ismerik, s az övétől lényegesen eltérő értelemben használják, nem változtat dolgokon.

Elő akarjuk itt adni a sociológiát abban a formájában, a mint Comte felfogta. Feladatunknak az ő gondolatmozgása hű követését tartjuk s nem a kritikát, mire számos alkalom kínálkoznék. Rendszerének épen ez ága az, mely a magyar irodalomban úgy értekezések, mint bírálatok alakjában legtöbb visszhangra lelt. Annál fontosabb ránk nézve, hogy irodalmunk egyszer valahára összefüggésében bírja e rendszert, melynek hatását minden fogyatozásai mellett is a XIX. század végének közművelődésére és gondolkodására lehetetlen kétségbe vonni.

A positivismus ama fejezeteiben, melyeket e folyóirat 1887 I—VI. és 1888 I., III—IV. számában tárgyaltunk, a philosophiai vizsgálódás előzetesen adott tudományokra vonatkozott. A positivitás feltételeinek, már ez oknál fogva, a legtöbb esetben elég volt téve. Nem ez az eset a positiv philosophia amaz utolsó tagozatában, melyre most áttérünk, tudniillik a társadalmi tünemények tanulmányában, melynek elmélete még nem bontakozott ki a theologiai és metaphysikai állapotból. Itt hát a feladat ép oly nehéz, mint merész. Comtera nem a megítélés és javítás feladata várt e téren, hanem tudományos conceptiok sorozatának teremtése, melyet nem vázolt, még csak előre sem látott előtte egy philosoph sem.

Egy ily alkotás, Comte maga beismerte, nem emelkedhetik azonnal a többi tudományok szintjára. Csupán az van hát itt megengedve, hogy a társadalmi tudomány felfogásának és művelésének kísérlete a többi tudományok módjára történjék meg. S hogy e kísérletnek sikere legyen, tüzetesebb megokolást tesz szükségessé annál, melyet egyéb tudományoknál alkalmaztunk; sőt szükségessé tesz bizonyos előzetes kérdéseknek, a szerző szempontjának tisztázását.

A régi kor kiengesztelhetetlennek tartotta a rendet a haladással. Viszont az újkori civilisatio minden politikai rendszernek elengedhetetlen s egyaránt érvényes föltételévé tette mind a kettőt. E szerint nem állhat fönn s nem lehet tartós a rend a haladás nélkül; valamint a haladás sines biztosítva, ha nem a rend megszilárdításával jár. A positiv politikában a rend és a haladás egy elvnek két elválaszthatatlan alkalmazása.

A politikai élet állapota azonban távol áll a kiengeszteléstől. Itt a rend és haladás eszméjét még mindig ellenmondónak tekintik. A forradalmi válság óta retrograd szellem irányozza a politikai lépéseket a rend javára, viszont a haladás érdekében valósuló törekvéseket anarchikus tanok vezérlik. Ama kölcsönös vádakra, melyeket az ellentétes pártok e miatt egymás szemére hánynak, valóban mindketten rászolgáltak. E circulus vitiosusban mozog a mostani tényleges társadalom.

A rend eszméit a theologiai és katonai rendszertől kölcsönzik; a haladás eszméit pedig ama negativ philosophiától, mely a protestantismusból származva, a mult században ülte diadalát. A társadalom különféle osztályai e két ellentétes irányhoz csatlakoznak, a szerint, a mint a conservativismus, vagy a radicalismus felé éreznek magukban több hajlandóságot. Teljes tisztaságában a két ellenmondó tan ritkán jelentkezik ugyan az életben, de annál gyakrabban egyes speculativ főkb. Az életben a comprimissumok járnak s az ellentétes tanok egymást ellensúlyozni törekednek. Épen ezért szükségessé válik, hogy egy a theologiai, mint a metaphysikai politikát szorosabb analysis alá vegyük.

E czélből mindenekelőtt egy, a társadalmi doctrinák megítélésére való criteriumot kell kiemelnünk. Pusstán logikai szempontokból tekintve a dolgot, a társadalmi reorganisatio feladványa e feltétel alatt történhetik meg: úgy szerkeszteni egy politikai doctrinát, hogy fejleménye következetes legyen elveivel. Az a tan volna legalkalmasabb a

társadalmi reorganisatióra, mely megoldást nyujtana a különböző politikai kérdésekre, a nélkül, hogy a gyakorlatban meghazudtolná magát.

A retrograd iskola azt hirdeti, hogy eszméiban megvan az a kívánt összefüggés. Igaz ugyan, hogy a metaphysikai iskolánál következetesebb; mindamellettt könnyű kimutatni, hogy törekvései és elvei közt sok az ellenmondás. A politika régi rendszere annyira tönkrement, hogy leghőbb pártfelei sem értik többé, sem az elméletben, sem a gyakorlatban. A tudományok, az ipar s a művészetek kifejlődése volt a fő oka a theologiai és katonai rendszer hanyatlásának. A tudományos szellem erőre jutása óv meg bennünket a theologiai szellem föltámadásától; valamint az ipar felülkerekedése a legbiztosabb kezesség a katonai és feudalis szellem visszatérése ellen. Ebben van a társadalmi antagonismus jelleme. Tartozzék hát bármely kormány a régi theologiai iskolához, nem teheti többé, hogy elnyomja a tudományt, az ipart, a művészeteket. Megfordítva, minden kormány azon van, hogy ösztönözze őket. Ez a retrograd politikának első következtelensége. De Maistre ritka példáját adta ennek, midőn a pápai suprematiát, melyet követelt, egyszerű történelmi okoskodásokra alapította, a helyett hogy egyenesen az isteni jogot sürgette volna, mint korábban tették. E fő ellenmondáson túl megértük már azt is, hogy úgy a királyok, mint a népek s velök együtt maga a papság is követelte a világi és szellemi hatalom különállásának megszüntetését, a katolikus és feudal rendszer e támaszát.

Fordítsuk most figyelmünket a metaphysikai politikára, mely immár három százados politikai fejlődést vezetett. Egyedül e tanrombolhatta le azt a rendszert, mely egyideig fejlesztette ugyan az emberi szellemet, de azután arra igyekezett, hogy örök gyermekkorban tartsa. Egyik társadalmi rendszerből átmenet a másikba néhány nemzedéken át föltételezi a többé-kevésbé anarchikus politika uralmát. Ekkor a politikai haladás a régi rendszer lerombolásában áll. Elengedhetetlen e romboló munka, egyrészt azért, hogy az új rendszer elemei kiképződjenek, másrészt azért, hogy az anarchia bajai tapasztalatszerűleg ösztönözzenek az új rendezkedésre. A fejlődés ez útját egy egyszerű, szorosan elméleti fejtegetés érthetővé teszi. Értelmünk gyöngesége s életünk rövidsége, hasonlítva a társadalmi fejlődés lassúságához, kivált a politikai eszmék tekintetében a környezet befolyása alá rendeli képzeletünket. Még a leghimerikusabb utopisták ábrándjaiban is az egykoru társadalom képe tükröződik vissza. Egy oly politikai rendszer-

nek, mely lényegében különböző attól, melyben élünk, még csak fogalmában is túl vág értelmünk határain. E természetes függést a társadalom tanulmányának teljesen empirikus, gyermekkori állapota még érthetőbbé tette. Ekként a megelőző politikai rendszer kellő lerombolása szükségképeni feltétele minden társadalmi megújulásnak. Nélküle a legkitünőbb fők sem vennék észre az új rendszer természetét s a közvélemény nem segítené megvalósulását. Az ó világ legerősb feje, Aristoteles annyira kora hatása alatt áll, hogy képzelni sem tudta a társadalmat rabszolgaság nélkül. pedig pár századdal ő utána a rabszolgaság eltörlése megkezdődött.

E fejtegetések a mostani társadalmi forradalomra is ráillenek, melynek a régebbi forradalmak csak előkészítői voltak. E forradalmakra a társadalomnak szüksége volt, hogy a régi rendszer uralmát lassanként megtörje. A törés megtörtént s mégis az új társadalmi rend alig tűnik föl, a legjobb főeknek is, egész tisztaságában. Ha az egymást követő forradalmak a régi rendszer uralmát meg nem törik, egyáltalán lehetetlen lett volna a jövő rendszerének belátása és belátása. Így képződött ki egy átmeneti, kritikai korszak, tele a kritika hasznaival és káraival. Káraival — mondtuk; — a metaphysikai észjárás ugyanis állandósítani akarta azt, a minek csak átmeneti szerepe volt, a minek feladata összesen a régi rendszer lerombolása volt. A forradalmi metaphysika ekként útjába került annak a rendezkedésnek, melynek jövőjét előkészítette.

E tan szerint a kormány ellensége a társadalomnak, mely arra ügyel, hogy bitorlásait megakadályozza s ne engedjen neki több szerepet, mint egy egyetemes rendőrséget s kizárja a társadalmi fejlődés irányzásából, vagy a benne való közremunkálásból. A kormány ellen gyakorolt e negatiora szükség volt az új rendszert elősegítő harc sikere érdekében.

Ügyeljük meg most közelebről a kritikai tant és következményeit. A szabad vizsgálódás s a lélekismeret korlátlan szabadsága képezi e tan sarkpontját; következménye pedig a sajtó, a tanítás, a vélemények szabadsága. E tanokkal hódított meg mindenkit a forradalmi irány. Az emberi szellem gőgös gyöngeségének sokkal jobban hizelkedett e tan, semhogy a régi rendszer hívei szembeszállhattak volna vele. Ekként a forradalmi ragály általánosan elterjedt s századunk szokásainak egyik alkatrészét képezi. Magok a theologiai politika legelszántabb hívei szüntelen készen állanak, hogy saját belátá-

sukkal oldják meg a legfogósabb kérdéseket s nem érzik annak szükségét, hogy tanácsért máshoz, az erősb értelmi szervezettel bíró főkhöz forduljanak. Azok, kik a szellemi hatalmat védik, épen úgy, mint ellenfeleik, a forradalmiak, eszöket ismerik el legfőbb tekintélynek, melyhez fordulnak akkor is, mikor rendszerök alapköveiről van szó.

Történeti szempontból véve, a szabad vizsgálódás dogmája nem egyéb, mint a korlátlan szabadság állapotának szentesítése, mibe a theologiai philosophia bukása miatt jutott az emberiség. Tessék azonban figyelembe venni, hogy az astronomiában, a physikában, a chemiában, sőt a biológiában sincs lelkiismereti szabadság; mindenki képtelenségnek tartaná a nem hívést és bizalmatlanságot amaz elvekben, melyeket e tudományokban a hozzáértők mutattak ki. Ha ez a politikában másként van, annak az az oka, mert a régi elvek elbuktak, újak pedig még nem álltak helyökbe.

Philosophiai szempontból tekintve pedig a szabad vizsgálódás nem képezhet organikus elvet. A szabad vizsgálódás csupán átmeneti lehet s mindenkor az értelem amaz állapotára vonatkozik, mikor új elvek képezéséért a régiekről lemondott. A kivételt szabálynak tekintve s az átmeneti állapotot szabályos rendnek véve, okvetlen arra jutunk, hogy ellentétbe jövünk magának az értelemnek szükségleteivel. Az örökös vizsgálódás valamely határozatra jutás nélkül a magán életben is az eszelősséggel batáros. Hogyan szülhetne pedig az örökös vizsgálódásra utalt egyének állapota társadalmi rendet? És ha mindenki belátja, hogy képtelenség az astronomiai, törvények belátása és megítélése kellő előkészület nélkül, ép úgy mindenkinék be kell látni, hogy a legfontosabb s egyúttal legbonyolultabb elvek nem bizhatók az előkészületlen tömeg örök vizsgálódására. Nincs az a szövetség, mely tagjai kölcsönös bizalma nélkül soká megállhatná helyét. S tegyük föl az értelmiség bármely fejlődését, a társadalmi rend fönnállása öszeférhetetlen marad azzal a követelménnyel, hogy alapjai napról napra újabb vita alá kerülhessenek.

Hasonlóképen vagyunk a revolutionarius metaphysika egyéb dogmaival, így a többek közt az *egyenlőséggel*. E dogma elősegítette a civilisatiót, elősegítvén a régi társadalmi osztályok felbontását. Nélküle az új organisatio elemei nem fejlődhetek volna ki s nem szerezhetnék volna meg addig hiányzó politikai jellemöket. Egyedül az egyenlőség nevében lehetett sikeres harcot vívni az egykori egyenlőtlen ellen, mely túlélvén civilisatorius korát, elnyomta a társadal-

mat. Mindamellett világos, hogy az emberek egymás közt nem egyenlők s még csak nem is egy értékűek s szövetkezésükben sincs meg egyenlő joguk azon az egyen kívül, hogy mindegyik szabadon kifejtheti személyiségét. Az értelmi és erkölcsi egyenlőtlenység kiemelkedőbb az egyszerű physikai egyenlőtleniségnél. A civilisatio haladása pedig a helyett, hogy egyenlőséget teremtené meg, megfordítva még jobban kitünteti a különbségeket s egyúttal alábbszállítja az anyagi eszközök befolyását, melyek eddig rányomakodtak. Az egyenlőség elve e szerint anarchikus jellemet kap, mihelyt hivatása. a régi rendszer lebontása. határán túl egy új rendszer alapjaként kívánt tekintetni.

Könnyű kimutatni e nyomon a népsouverainitás dogmájának ürességét is. Ez a lelkiismereti szabadság elvének a gyakorlati életben való alkalmazása s szükség volt rá a régi rendszer lebontásáért s egy újnak megkönnyítéséért. A népeknek magoknak kellett tulajdonítaniok ama jogot, hogy tetszésök szerint változtathassák meg ideiglenes intézményeiket. Félreismerhetetlen mégis e dogma anarchikus jellege, mely minden szabályos intézménynek ellensége s arra kényszeríti a jobbakat, hogy a tömegtől függjenek. melyre átruházza a királyoknál annyira ócsárolt isteni jogokat.

A metaphysikus szellem hasonló módon irányozza a nemzetközi viszonyok alakulását. Mikor a lelkiismeret szabadságának elvén a régi szellemi hatalom, melynek központja a pápaság volt, elbukott, helyébe a nemzeti elszigeteltség, a kölcsönös be nem avatkozás elve lépett. Ez elszigeteltségnek csak mint átmenetnek egy újabb nemzetközi rendezkedéshez van értelme. De ha dogmává válik, nyilván ellenmondásba jő a társadalom reorganisálásával s a politikai állapotokat rosszabakká változtatja a középkoriaknál.

Bármily ellenmondók legyenek is különben, a retrograd s a revolutionarius iskola kölcsönösen egymást támogatják. Mintegy fél-század óta egymást váltották fel a közéletben s mutatták ki tehetetlenségüket. A közszellem kezdi is már belátni, hogy külön-külön mind-egyik csak arra való, hogy a másiknak túlkapásait megakadályozza. Midőn a társadalmi szükségletek fejlődése az egyiket életre költi, ama veszélyek, melyek belőle fakadtak, rögtön az ellenkező politikát hívják elő. Ez ingadozás mindaddig tart, míg egy újabb tan elő nem áll, mely alkalmas lesz arra, hogy a politikai probléma mindkét oldalát kielégítse. Egykoru küzdelmeink siralmas folyásában hányszor azt nem hitte a rövid időre hatalomra került retrograd vagy forradalmi

szellem, hogy örök időre megsemmisítette ellenfelét. Azonban a kritikai iskola rettenetes diadala megakadályozta-e a katolikus, feudál iskola ébredését? Viszont a retrograd reakció, melyet Bonaparte költött életre, nem előszólitotta-e a forradalmi iskolát? Ez iskola már közel jutott ahhoz, hogy végkimerülésre jusson, mert a mikor szervezni akart, új elv híján, ismét a theologiai doktrinához fordult segélyért. Viszont e doktrina rég a multak emlékei közé tartoznék, ha a forradalmi iskola anarkhiába nem lökné a társadalmat.

E *circulus vitiosus*ban mozog az újkor politikai szelleme. A kritikai és a retrograd tan egymást váltva gyakoroltak élénk befolyást e század első negyedére. A második negyedben mindegyik veszítette önállóságát s egymás mellett vettek részt a napi politika elintézésében; egyikök a kormányt, másikok az ellenzékét látja el eszmékkel.

Kettőjük között lassanként egy harmadik tan kezdett kiképződni, melyet korcs természete daczára szinte tannak kell neveznünk, hiszen annyi doctora akadt, kik éig magasztalták, mint a politika philosophiájának végső typusát. Egy negyed század óta e tan foglal helyet valamennyi művelt nép politikai küzdelmeiben. E tan a *stationnaire* iskola tana, mely az anyagi rendezkedést választotta elvének. Föntartja a régi rendszert, de egyúttal hódol a forradalmi iskola követelményeinek is. E vegyes tan, mely számot akar tenni a társadalmi rendezkedés előkészítésében, tulajdonképen ennek legnagyobb akadályja, mert két ellentétes philosophiát akar állandósítani. Természeténél fogva alkalmatlan az értelmi és erkölesi rend helyreállítására, miben nem is titkolja alkalmatlanságát. Egyedül az anyagi rend fölötti örökösre utalva tehát, napról-napra kénytelen küzdeni a rendetlenség ama következményei ellen, melynek elveit épen ő szentesítette. E miatt alig is tehet mást, mint hogy a pillanatonként fenyegetővé váló veszélyek ellen védekezik, vagyis a legtöbbször merő palliatívakkal él. Másfelől a kiváltságos, a régi rendszer ez egyetlen élő maradékát felruhazza az egykori szellemi és világi hatalom foszlányaival s így ez egyetlen alapját is egyre növekvő akadályokkal halmozza föl. Thier ismeretes tételében: A király uralkodik, de nem kormányoz, lelt e tan leghűbb kifejezésre. Másként úgy is hívják e rendszert: *parlamentaris állam*, mely sem a rendnek, sem a haladásnak nem tesz eleget. Könnyen belátható e rendszer tökéletlensége például ama korlátokból, melyeket a sajtóra, a választási jogra vet. E korlátok jobbára önkéntes anyagi föltételeken nyugosznak, melyekkel a kitzűzött a czélt soha el nem

érik, de bosszúságot végtelenül okoznak. A kizártak nagy tömegét rendszerint jobban ingerli, mint amennyire eleget tud tenni a kiváltságosok kis számának.

E parlamentarizmus alkotmányforma végzetes hibái nemcsak abban tűnnek ki, hogy az anyagi rendezkedés képezvén egyedüli létföltétel, minden erkölcsi és szellemi érdeket annak alárendel, hanem főként az által, hogy a magánérdeket sarkantyúzza a közjó rovására. E szempontból tekintve, ez alkotmányforma sokkal veszélyesebb, mint az első tekintetre látszik. Politikai intézményei egytől-egyig az egyéni ambitio fölkeltésére vannak számítva s ezzel a corruptio magva van elhintve a társadalomban, melyet az uralkodó értelmi anarchia meg nem fékez, az egykori osztálykülönbségek lerombolása pedig elősegít. A társadalom ez állapotát véve szemügyre, a kormányok egyre szaporítják a közhivatalokat s az utánok sóvárgókat saját föntartások érdekéhez fűzik a nemzeti vagyon kizsákmányolásával. Ez az expediens magokra az uralmon levő kormányokra is veszedelmes, mert sokkal szélesebb körben kelti föl az összeség rovására élésnek vágyát, mint a mennyinek a legmohóbb kormány is eleget tehet. Minden előbbremenetel, minden remény ekként az uralmon levő kormányhoz fűződik s e szégyenletes törekvés tartja fenn e beteges állapotokat. Magok a kormányon levők érzik e fonák állapot tarthatatlanságát s ez az oka annak, miért tetézik megvetéssé az állapotok javítását czélzó elméleteket, mint a melyek uralmok léhaságát mutatják ki. Így fejlődik ki a tökéletes corruptio rendszere a kormányban.

Az előadottakból látnivaló, hogy az eddig ismert államrendszerek egyenként le vannak járva. A retrograd iskola, minden élesztgetések daczára, melyeket tapasztalunk, visszahozhatatlanul elvesztette tekintélyét; a forradalmi iskola tette tönkre, mely azonban megint képtelenek bizonyult a változott szükségleteknek megfelelő államrendszer kiépítésére. A parlamentarizmus rendszer, mely minden újabb elv nélkül, egyszerűen az átmeneti állapotot a megoldás behatása vagy reménye nélkül sanctionálja, talán a két előbbinél is végzetesebb. Arra vagyunk ekként utalva, hogy a megoldás módját új utakon kísérsük meg s erre alkalmasnak egyedül a positiv philosophia útja kínálkozik. Hogy miben áll a positiv philosophiának politikája, annak vázlatos előadására térünk át a következőkben, mindenekelőtt megemlékezőn ama kísérletekről, melyek eddig a társadalom tudománya megalkotása érdekében történtek.

A társadalomtan alkotására vonatkozó kísérletek megbecslése.

A társadalmi tünemények bonyolultsága az oka ama tökéletlenségnek, mely e tanulmányokat jellemzi. A positiv szellem mindaddig be nem hatolhatott a tanulmányok körébe, míg az egyszerűbb tüneményekre ki nem terjesztette uralmát. Másfelől a társadalmi tant azért sem lehetett mind a jelen korig positiv alapokra fektetni, mert ehhez hiányzottak s kellő mennyiségű alkalmazható tények.

A társadalomtan megalkotásánál mindenekelőtt nem szabad félreismerni a francia forradalom döntő befolyását. E világra szóló mozgalom döntötte porba a régi feudális rendszert s ojtotta be a társadalomba a haladás gondolatát kellő tisztasággal. A társadalomtan mindaddig ki nem képződhetett, míg azt sem tudták, mik a társadalom fejlődésének kellékei, mely fejlődésnek törvényeit kellett vala a tannak megállapítani.

A mult idők összesége fölött rövid szemlében leszámolhatunk arról, mennyire elégtelenek valának ez idők egy társadalomtan létrehozására. Az antik világ philosophjainak érzékek sem volt a haladás iránt s társadalmuk egykoru állapotát rendesen tökéletlenebbnek rajzolták a megelőzőknél. Gondolkodásmódjuk e tekintetben annyival természetesebb volt, mert philosopháló munkájok összeesett a görög-római rendszer hanyatlásával. E hanyatlás megbecsléséhez, mely egészben véve haladás volt, hiányzott a philosophoknak kellő mértékek. Az emberiség haladásának első fogalma, vagy tán jobban mondva érzete a kereszténységnek köszönhető, mely Jézus törvényének a Mózesé fölött állását hirdetvén, egy tökéletesb állapot eszméjét költötte föl.

Ez magában véve azonban nem volt kielégítő; hiszen tudományos fogalmat alig adott a társadalmi haladásról, a mit pedig adott, az is mysticismusba, a theologiai módszer ez elengedhetetlen járulékába volt burkolva. De ezentul is, az a baj járt vele, hogy a haladást egy történelmi tényhez, Jézus eljövételéhez szögezte s ezzel a folytonosságot, a haladás szükségképi elemét compromittálta. Ugy a haladásról, mint általában a positiv szellem megfogalmazásáról a kereszténység létrejötte után is csak akkor veszünk hirt, mikor a tudományos szellem mindinkább kezdi éreztetni hatását.

A régieknél az igaz, találunk egy derék könyvre, Aristoteles politikájára, mely e tekintetben is a lángész minden nyomát viseli. Tessék

csak elolvasni ama lapokat, melyeken Aristoteles Plato és utánzói veszélyes álmait czáfolja a javak közösségéről, a helyes tapintat és erő oly tanuságával találkozunk, melyet senki sem mult felül. Egyébként pedig Aristoteles politikája is maradt ama fokon, mely kortársainak közös tulajdona volt.

Innen kezdve pedig, szinte mérhetetlennek látszó időt kell átugornunk, míg egy oly kísérletre akadunk, mely a társadalomtan megalkotása érdekében említésre méltó szolgálatot tesz. Ez a kísérlet Montesquieué, kinek műve, a *törvények szelleme*, a positivitás kívánalmaitól van áthatva. Tudnivaló, hogy a munkát az a törekvés hatja át, hogy a politikai tünemények a természettörvényektől függésben fogandók föl. Végre a törvény általános eszméje, hála Descartes, Galilei, Kepler, Newton munkásságának, megtisztultan lép elé s alkalmazását követeli a társadalomban is. Bármennyi történt is a tisztán speculativ téren a positiv szellem érdekében, Montesquieu vállalkozásáról minden magasztolással kell megemlékeznünk. Az ő korában a szerves testek positiv tanulmánya, sőt még a chemiáé is, el sem kezdődött, s ő mégis a társadalomra akarta alkalmazni a törvény uralmát. Az ő korában még általános volt az a hit, hogy a törvényhozók s uralkodók mindent megtehetnek, a mi nekik tetszik. Annál szembeszökőbb volt hát Montesquieu követelménye, mely a társadalmi tüneményeket is a természeti törvényektől tette függővé.

Igaz azonban az is, hogy Montesquieu csak az eszmét mondta ki, de meg nem valósította. Munkája folyamában ugyanis a politikai tények összefüggését a természeti törvényekkel nem keresi, végeredményében pedig oda lyukad ki, hogy az angol parlamentarizmus rendszert tünteti föl a politikai tökély typosának. Művének legfőlebb egy része árul el positivitást, az a rész tudniillik, melyben a helyi okoknak, a klimának befolyását igyekszik kimutatni az emberi cselekvésekre. Ez igyekezete is, minden positivitása mellett, az előkészületlenség minden hibájával van telve. Egy szóval e philosoph még éretlen vállalatba fogott, melyben el kellett buknia. Az ő korában forradalmi idők jártak s így történt, hogy hatásban, egyébként minden nagy tehetségei mellett sem versenyezhetett Rousseauval, e közönséges sophistication, ki oly sok befolyást gyakorolt az eseményekre. Montesquieut csak *jövő* a méltányolhatja kellőképpen. Eltévesztette ugyan célját, mindamellett jelentékeny kísérletet tett a kérdés helyes föltevésére, mely csak ezután fog megoldást találni.

Montesquieu után a társadalomtan terén egyetlen jelentős lépést Condorcet tett: *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* című művével, a melyben nyer elsőben kifejezést a társadalmi fejlődés tudományos felfogása. A munka főérdeme a bevezetésre esik, melyben Condorcet előadja, minő terv szerint tanulmányozza a különféle társadalmi állapotok összefüggését. E néhány lapnyi értekezés határozottan kitünő; a társadalomtannak mindenkorra felejthetetlen okmánya lesz. Fájdalom Condorcet műve nem felelt meg a bevezetésben foglalt tervnek. Condorcet képzelődése eltéved a végtelen tökéletesedés üres fogalmai közé; veszíti tudományos értékét.

Ez az a két kísérlet. Montesquieué és Condorceté, melyet napjainkig, a társadalomtan tudományos megállapítása érdekében, számba lehet venni.

A positiv rendszer jelleme a társadalmi tünemények tanulmányában.

A módszer, bármely tudományban, elválaszthatatlan magától a tantól. Ha az elválasztást mégis megtennők, oly általánosságok állanak elé, melyek alkalmatlanok a kutatás irányzására, mert hiában keresnénk bennök útmutatást az alkalmazásra. Aztán a tünemények bonyolultságával az elválasztás mind bajosabbá válik, legbajosabbá a társadalom tanánál, hol a módszer helyes felfogása magának a tudománynak helyes felfogásából ered. A társadalomtan módszerét csak használása után lehet megbeesülni. Előleges módszeres értekezésről itt a szerint szó sem lehet, vagy legfőlebb arról, hogy utána járjunk ama szellemnek és forrásoknak, melyek a társadalom tanánál mérvadók, mint ezt a többi tudományoknál is tevők.

A mai politikai tudomány, a tudomány tekintetében maig abba a számba jó, a mibe ment egykor az astrologia, az alchimia. Módszerében legtöbb szerepé a képzelődésnek, tanában az absolut fogalmaknak jut. Ezeken akar segíteni a positiv philosophia, midőn a képzelődést a szemmeltartásnak, az üres fogalmi következtetéseket a tényeknek rendeli alá. Ennek pedig az az útja, hogy a társadalom tanában is a viszonylagosság emelkedjék érvényre, a theologiai és metaphysikai szemlélődések mellözésével. E két utóbb említett iskola a társadalmi tüneményeket végtelenül módosíthatóknak tekinti. Elöttök az emberi nem a törvényhozók hálás anyaga, melyet tetszésök szerint idomíthatnak. E részben a theologiai valamivel következetesebb, a mennyiben

a törvényhozót egy természetfölötti s absolut hatalom eszközének tekinti, holott a metaphysikai iskola a *természet* nevében gyurja a társadalmakat s a természet határozatlan fogalmába saját önkéntes képzelődéseit viszi.

A mig a régi politikai rendszer gátat vetett a társadalmi kérdések vizsgálata elé, e visszasságok nem tüntek annyira szembe. Csak a szabad vizsgálódás jogának érvényre emelésével jutott el a metaphysikai iskola oda, hogy magát a társadalmi lét hasznosságát kérdésbe tegye. Akadnak előkelő sophisták, kik azt hirdették, hogy álmódott vad életök többet ér a társadalmi rendnél. Kitünt, hogy ez iskolának a politikában nincs egyetlen, megállható következtetése.

Rendet s összhangot a sociologiában egyedül a társadalmi tüneményeknek a természet törvényei alá rendelése teremt. A természettörvények által szabályozott társadalmi hullámmászás érzelme képezi az emberi méltóság alapját a politikai események rendében. Ez úton nyerne a főbb emberiségi törekvések elhatározó tekintélyt, melyet minden törvényhozás tiszteletben tart, holott a politikai combinatiók végtelen hatalmában való hit afféle társadalmi automatokat teremt, melyeket a gondviselés vagy a törvényhozó akarata rángat.

Hogy a sociologia valóban tudományyá váljék, azontúl eleget kell tennie az előrelátás követelményének, melyet a megelőző tudományoknál, mint a positivitás kriteriumát mutattunk be. A politikai működésnek is határozott törvényektől kell függeni. Ha másként volna a dolog, a társadalmi események sorozata folytonosan ki lenne téve előre láthatatlan zavaroknak, melyeket az emberi, vagy isteni törvényhozó okoz.

A természetfölötti akarat által vezetett események közt van helye a kijelentésnek; viszont az események ily felfogása nem tűri a tudományos előrelátást. A régi philosophia nem is tett mást, mint vakon szentesítette a bevégzett tényeket; üres formuláitól hiába várnak a társadalom jövőjének bármely felvilágosítását.

Ha pedig a társadalmi tüneményeket természettörvényektől függőknek tekintjük, ki kell mutatni, mi e törvényeknek jellege. Ki kell terjeszteni tudniillik a társadalmi tüneményekre is ezt a megkülönböztetést, melyet más tudományoknál tettünk, külön tárgyaván mindegyik *statikáját* és *dynamikáját*. A sociologiában meg kell különböztetni mindegyik politikai rendszerben a társadalom főnnállása föltételeinek tanulmányát a társadalom hullámmászásától. E megkülönböztetés két fő

tudománynak ad létet, a társadalmi statikának és a társadalmi dynamikának, melyek egymástól lényegesen különböznek.

Hogy e megkülönböztetés jelentőségének gyakorlati fontosságát kiemeljük, meg kell jegyeznünk, hogy megfelel a rend- és haladás kettős fogalmának. A társadalmi organismus statikai tanulmánya a rend elméletével foglalkozik; viszont a társadalmi dinamika tanulmánya alkotja a haladás elméletét.

Ekként fogva fel a dolgot a társadalmi statika, mint az anatómiának mása, a társadalmi rendszer minden részeinek kölcsönös összefüggését tárgyalja, eltekintve a társadalom mozgásától. Egy ily tanak kell képezni a társadalmi mozgás elméletének alapját. E tekintetből különösen figyelemreméltó ama viszony, mely az intézmények s a megfelelő műveltségi állapot közt van. A politikai intézmények nemcsak a szokásokkal, erkölcsökkel s az uralkodó eszmékkal vannak összefüggésben, de az emberiség haladási fokával is, tekintve úgy fizikai, mint morális értelmi fejlettségében. Ezt az összhangot a forradalmi idők megbonthatják, de meg nem szüntethetik, mert ez csak az egész társadalmi szervezet teljes fölbomlásával történhetik meg.

Két ok birt rá bennünket, hogy a consensust, mint a társadalmi szervezet sajátját, kiemeljük. Első okunk összevág az új politika philosophiájának alapjaival; másik okunk pedig a társadalmi statika közelebbi jellemzésére tartozik. Tudományos szempontból tekintve, a consensus nem csupán az élőtestek külön tulajdonsága. Sőt azt mondhatjuk, mindenütt, a hol rendszer van, van bizonyos solidaritás is. Már az astronomiában láttuk e solidaritás vázlatát. A consensus inmentul mindinkább emelkedik, a mint bonyolultabb tünemények kerülnek elő. Nagy mértékben látható ez a chemiai tüneményeknél; de mégis legnagyobb mértékben a szerves testeknél.

Ha pedig e módszer szempontjából tekintjük a dolgot, a társadalmi consensus eszméjének az a célja, hogy közelebb meghatározzuk vele a társadalomra alkalmazott positiv tanulmánymódot. Mivel a társadalmi tünemények összefüggők, tanulmányuk sem lehet különálló, miből azon kötelezettség áll elő, hogy áttekintéssel kell tanulmányozni a társadalmi tüneményeket. Egyetlen társadalmi tünemény sem alkothatja a megfelelő tudomány illetékes részét, ha elkülönözve fogják föl. Eljöhethet egykor az idő, mikor a munkafelosztásnak itt is meglesz a haszna, ez azonban csak akkor történhetik meg, ha a tudomány föelvé már meg van állapítva.

Egy empirikus aphorisma azt tartja, hogy mindenütt az egyszerűről haladjunk az összetettre. Ez aphorismának igazán az anorganikus ország tudományában van helye. Más az organikus világ philosophiájának a helyzete. Ez utóbbiban, főként a társadalomban, megfordítva kell eljárnunk, mert az összeség hozzáférhetőbb a különböző részeknél. A külvilágban az összesség túlvág értelmünkön. A mindenség eszméje sohasem válhatik pozitívá; a naprendszer a legmagasabb fogalom, mit kellő tisztasággal megközelíthetünk. A biológiában pedig az egyes részek a hozzáférhetetlenek; s minél összetettebb, minél magasabb valamely élőlény, annál hozzáférhetőbb. Így például az állat eszméje tisztább előttünk, mint a növényé. Legtisztább pedig az ember eszméje, honnan kell kiindulni minden e nemű speculationnak Midőn a philosophia két felét összehasonlítjuk, kitűnik ekként, hogy egyikben az összetétel utolsó foka, a másikban az egyszerűség utolsó foka az utólérhetetlen. A sociologia e szerint nem áll magában abban a tekintetben, hogy az öszességből kell kiindulni benne a részekre. A biologia ugyane jelleget mutatja, csak hogy e módszer a sociológiában teljesebb alkalmazásra talál.

Vessünk most rövid tekintetet a társadalmi dinamikai vezérlő elvekre, melynek vezérszelleme az egymást váltó társadalmi állapotok felfogásában áll, Leibnitz amaz axiomája szerint: a jelen terhes a jövővel. Az ide vonatkozó tudománynak e szerint az a feladata, hogy fölfedezze azokat a törvényeket, melyek döntenek a társadalmi fejlődés menetében. Egyszóval a társadalmi dinamika az egymásra következés; holott a statika az együttlétezés törvényeit tárgyalja.

Az emberiség folytonos fejlődésben van ugy physikai, mint moralis, értelmi és politikai tekintetben; vagyis tehetségei, a használat következtében növekednek az emberi természet határai közt. E fejlődés egyértelmű az állapotok javulásával és a haladással. A haladás és a javulás ép oly tagadhatlan, mint maga a fejlődés, melyből származnak, csak hogy folyton szem előtt tartsuk, hogy kellő határok közt, melyeket ugyan még nem ismerünk, de a tudomány később ki fog deríteni. Más szóval ne hitegessük magunkat a végetlen tökéletesedéssel. A társadalmi állapotot pedig úgy kell tekintenünk, mint oly tökéleteset, a minőt az emberiség akkori ideje megengedett a körülmények betudásával, melyek közt az események létrejöttek.

Az emberiség fejlődését úgy kell felfognunk, hogy legfőlebb gyorsaságán történhet módosulás, s nem kell tartani valami zavartól,

mely felforgatná, vagy nagyobb ugrástól, mely két állapot közt űrt hagyna maga után. E variatiook felől ugy alkothatunk magunknak képet, ha összevetjük az állati organismus hasonló variatioival, azzal a különbséggel, hogy a társadalom módosulatai terjedtebbek s változatosabbak. Még a biológiában sincs kimutatva a variatiook határainak elmélete; várni sem lehet tehát, hogy a sociológiában előbb legyen.

A sociológiában már most kétféle forrást különböztethetünk meg: direkt és indirekt forrásokat. Ez utóbbiak a megelőző tudományok felhasználásából származnak. A sociológiában, mint a biológiában is, három módja van a tudományos vizsgálódásnak, vagyis: a tulajdonképeni szemmeltartás, a kísérletezés s az összehasonlító módszer. A mult század metaphysikai szelleme tagadhatta csupán a társadalmi szemmeltartásnak fontosságát; valamint a szellem behatása alatt születhetett meg az a felfogás, mely a történetirókat óvta minden teoriától. Nyilván látnivaló, hogy szemmeltartás nélkül a tényeket tisztán elő nem állítják, valamint az is, hogy csak az a megfigyelés jár a kellő sikerrel, melyet egy megállapított elmélet vezet. Az emberiség gyermekkorában a theologiának volt föntartva az a szerep, hogy az elmélet helyes s a positiv philosophia nemhogy elejtené ez elméletek szükségességét, megfordítva, épen nagy súlyt fektet rájuk. Tudományos tekintetben az elszigetelt és empirikus vizsgálódásnak nincs is jelentősége. A tudomány csak oly vizsgálatnak veheti hasznát, mely a szemmeltartott tényeket egy-egy törvényhez kapcsolja. Ez is az igazi különbség a tudós megfigyelése s a köznapi vizsgálódás közt.

A társadalmi megfigyelések ennél fogva sürgősen követelik az elméletek használatát, melyekhez a tényeket kössük. A tényeknek nem vagyunk hiján, s köztük a legközönségesebbek a legfontosabbak. A megfigyelés azonban csak akkor lehet gyümölcsöző, ha társadalmi solidaritás törvényeinek legalább vázlatos ismerete előzi meg s vezérli. Értelmök sem volna a tényeknek, ha összefüggésbe nem volnának hozhatók valamely, még ha ideiglenes hypothesissal is a társadalmi fejlődés felől.

Az új philosophia tehát nemhogy száműzné az eruditiót, megfordítva, új tárgyakat, nem sejtett kilátási pontokat, magasb hivatást, igazi tudományos méltóságot szerez neki. Csupán a czél nélküli munkának vet véget, amaz elv- és jellem nélküli pepecselésnek, mely a tudományt összefüggéstelen ötletekkel és értekezésekkel halmozza el.

A vizsgálat második módja, vagyis a kísérletezés első tekintetre

megengedhetetlennek látszik a sociológiában. Emlékezzünk csak azonban ama megkülönböztetésre, melyet a direct és indirect kísérletek közt tettünk. A kísérleti módszer jellemét lényegében nem a tünemény körülményeinek mesterséges előállítása szerzi meg. Vannak a mesterségesen előállított körülmények mellett természetes, magoktól előálló körülmények, melyek közt a tünemény határozott módosuláson megy át s így a ráirányuló vizsgálódás a kísérletezéssel lesz egyértékű. Ilyen kísérletezés volt a biológiában minden pathologiai eset. Hasonlót nyújtanak a sociológiában, a fájdalom elég gyakran előfordult forradalmi válságok. Ezek, vagy általában a társadalmi zavarok hálás alkalmat nyújtanak a társadalmi tünemények kísérleti tanulmányára.

Végül az összehasonlító módszerre, mint a vizsgálódás utolsó módjára fordítván figyelmünket, a biológiában kifejtettük már ennek a lényegét. Ezúttal tehát csak arra szorítkozunk, hogy a társadalmi állapotok tanulmánya, tüneményeknek törvényeikhez való kapcsolása jelentékenyen meg lesz könnyítve az által, ha a földgömb legkülönbözőbb társadalmait egymással összehasonlítjuk. A tűzföldi lakókon kezdve föl nyugati Európa legműveltebb népeiig, a különböző társadalmi állapotok, melyeken a fejlődés átment, okvetlen mind képviselve vannak. Statikai szempontból tehát ez összehasonlító módszer sikeres alkalmazást ígér.

Van azonban az összehasonlító módszernek még egy más, csupán a sociológiában használható válfaja, melyet *történelmi módszernek* nevezhetnénk, mely egyuttal a társadalmak dynamikájára vet élénk, semmi más kutforrás által nem pótolható világosságot. E történelmi módszer szelleme az egymást váltó társadalmi állapotok megbontásában áll, kimutatásával annak, hogy egy társadalom körében miként fejlődött a megfelelő lakosság physikai, intellectualis, moralis vagy politikai tehetség, vagy miként állt elő ugyane részben hanyatlás. E vizsgálódás nyújt kilátást arra, hogy tudományosan beláthassunk egyes társadalmak jövőjébe, folyvást szem előtt tartván, hogy az általunk contemplált végeredmény az emberi fejlődés általános törvényei közt maradjon.

A sociologia viszonya a más tudományokkal.

Midőn a sociológiát a többi tudományok összessége alá rendeljük, egyuttal mindama szabályokat szem előtt tartjuk, melyek amott érvé-

nyeseknek bizonyultak. E feltétel elhanyagolása tette a társadalmi kérdések tárgyalását mind a mai napig illusoriusokká.

A társadalmi fejlődés tanulmánya összefüggést tételez föl az e tüneményeket létrehozó emberiség s a külső befolyást tanúsító körülmények közt. Előbbi alatt a sociológiának a biológiától függését; a második alatt az anorganikus philosophia alá rendeltségét értjük. Az előbbi révén az emberi természet törvényeinek megismeréséhez értünk, az utóbbin a lét feltételeinek megbecsléséhez. Más szóval a philosophia két osztálya közül az egyik a tünemény agensét, a másik közegét ismerteti meg a sociológiának.

A társadalom tanulmányának a megelőzők alá rendelése pedig onnan származik, hogy a társadalom tüneményei valamennyinél bonyolultabbak, miből az következik, hogy a kevésbé bonyolult tünemények tanulmányával kell előkészülni hozzájuk. A társadalmi tudomány alárendeltsége a biológiának olyan kétségtelen, hogy elve ellen még azok sem mernek többé szólni, kik az alkalmazásban az elvvel mit sem törődnek. Az elv és használatának ez ellenmondása nemcsak abban gyökerezik, hogy a társadalmi tudományok hibásan vannak művelve, hanem a biológia tökéletlenségében is, kivált a mi ennek transcendentális részét, az értelmi és erkölcsi tünemények felfogását illeti. A biológiának kellene a kiinduló pontot szolgáltatni a sociologiai speculatiókhoz. Bármily erős történelmi következtetéseken lássék is nyugodni valamely társadalmi elv, ha ellentétben áll az emberi természetnek a biológiából ismert törvényeivel, okvetlenül elvetendő. Előfordulhat például, hogy valamelyik elmélet az emberi jóra valósságot vagy gonoszságot nagyon kiemeli; vagy a résztvevő hajlamokat erősebbeknek mutatja be az önző hajlamoknál; vagy nagyobb erőt tulajdonít az értelmi tehetségeknek, mint az érzelmieknek: mindez esetekben a sociologiai javaslatokat a mondott élettani törvények igazolásától szükséges függővé tenni.

Egyébként is a társadalomtan s a biologia analogiája sokkal szembeszökőbb, semhogy nagy szükség volna annak bizonyítgatására, hogy a sociologusoknak alapos tanulmányt kell végezniök a biologiai módszerekben. Itt meríthetnek okulást arra nézve, mi szellemben tanulmányozzák az élő testeket. Mindenekfölött az összehasonlító módszer elsajátítása végett kell ide fordítani figyelmüket. A biológiától kell ellesni a végokok transformatioját, létfeltételeinek elvét.

Aztán a biologia köti össze egyuttal a társadalom tanát a meg-

előző tudományokkal. Az általunk fölállított rangfokozata a tudományoknak, úgyszólván magától beszél s ha mégis külön s ez alkalommal is szóvá tesszük a tudományok összefüggését, az az okunk van rá, hogy a sociologia közvetlen összefüggésben is van az organikai philosophiával, melynek vizsgálására áttérünk. Egyedül anorganikai philosophia vizsgálhatja ama külső, chemiai, physikai és astronomiai feltételeket, melyek alatt a társadalmi fejlődés végbemegy. A művelt emberiség s haladásának színtere közt levő összhang föltételezi az élőlények természete s megfelelő közegek közötti összefüggést. A külső zavarok, melyek az ember egyéni létét veszélyeztetnék, okvetlen befolyással volnának társadalmi helyzetére is, valamint az utóbbinak lényeges megháborítása kihatna az előbbire is. E szerint felmentve érezhetjük magunkat a társadalmi élet különféle anorganikus föltételeinek előadásától. A tárgy különben is érintve volt már a biológiában, úgy hogy itt legfőlebb csak a kiemelkedő pontokra leszünk tekintettel.

E nyomon, ha az astronomiához fordulunk, nyilvánvaló, hogy bolygók méreteinek nagyobb fontossága van a sociológiában, mint a biológiában, a mennyiben a méretek szabnak áthághatatlan határt a lakosság kiterjedésének. De ha ezenkívül egyéb astronomiai föltételekre, például az ekliptika elhajlására, a sarkok állandóságára stb. fordítva figyelmünket s föltételeznők, hogy e tekintetben nevezetes zavar állhatna be, okvetlen arra kell következtetnünk, hogy miatta nevezetes módosulás állna be a társadalmi viszonyokban is, még ha az egyéni élet nem volna is veszélyeztetve a mondott háborítások által. A társadalmi fejlődés tudományos conceptiója, tekintettel lehető tartamára, mindaddig lehetetlen volt, míg fogalmat nem nyertünk astronomiai helyzetünk állandósága felől. Meg kell említenünk továbbá az anorganikus föltételek befolyását a társadalmi fejlődés különböző phasisainak gyorsaságára. Ki lett ugyanis mutatva, hogy több zavaroknak csupán e részben van befolyása. Az élőlények végtelenül nem módosíthatók a külső befolyás alatt; ha a zavaró okok átlélik a határt, az organismus elpusztul.

Kiemeljük egyuttal az ember befolyását a külső világra, mely nélkül a haladás nem volna képzelhető, anyagi akadályok állván útjában. Más szóval az emberiség értelmi, erkölesi és politikai haladása elválaszthatatlan anyagi haladásától. Az embernek a természetre hatása pedig az anorganikus tünemények törvényeinek ösmeretétől

függ. A physika s főként a chémia képezik az emberi hatalomnak basisát. Az astronomiának csak annyiban van e tekintetben szerepe, hogy bizonyos előrelátásra képesít, a nélkül, hogy a közeg módosítására valamivel járulna.

Itt van helye, hogy megemlékezzünk arról is, hogy a társadalomtan alapos tanulmányozásának mi lesz a megfelelő módja, mire nézve utalhatunk a positiv philosophia előző fejezeteire, mint a sociologia elengedhetetlen alapjaira. És pedig az előkészületet abban a rendben kell végrehajtani, a mint a rendszert előadtuk. Itt különösen egyre, az alapos mathematikai előképzettségre hívjuk föl a figyelmet. Egyedül a matematika tanulmányozása költi föl a tudományos bizonyosság érzékét s szerzi meg a kellő érvelés szokását, valamint a positiv speculációkhoz illő logikai föltételeket. A matematikának ezentúl nincs is egyéb lényeges szerepe a sociológiában.

Végül még arról kívánunk megemlékezni, mi befolyása lesz a sociológiának, mint a tudományok rangfokozata végső tagjának, a többi megelőző tudományokra. E tekintetben egygyel azonnal tisztában lehetünk; azzal tudniillik, hogy a sociologia egészíti ki a tudományokat, melyek nélküle csak egy közös törzs szakaiként tekinthetők. Azonban más tanuságot is vonhatunk a föltétel várt beteljesedésétől, és pedig úgy a tanra, mint logikumára vonatkozólag.

A tanra vonatkozólag úgy áll a dolog, hogy minden tudományos speculatio, mint emberi munka, szükségkép alá van rendelve az emberiség fejlődése elméletének. Ha ez elméletet egész teljességében felfoghatnók, hogy semmi akadály ne gátolná következtetései összefüggését, a különféle tudományok csak különböző ágazatokká válnának. Azonban értelmünk gyöngesége s egy ily tanulmány bonyolultsága sohasem engedik meg a hypothesis valóságát. Mindamellett e hypothesis érteti meg a sociológiának jogos beavatkozását a speculatiók rendjébe. E beavatkozás szinte rátartozni látszik az emberi természet biológiai elméletére. Valóban az egyén ismeretének befolyással kell lenni a többi tudományokra, minthogy munkáinkon megvan az őket létrehozó tehetség bélyege. E befolyás aztán főként a sociológiára tartozik, minthogy az emberi szellem csak társadalmi úton fejlődhetik ki kellőképen. Ebben áll a sociologia első jogcíme az egyéb tudományokba beavatkozásra.

De ezentúl a sociologia nagyobb tökélyt ad ama viszonyok tanulmányának, melyek a különféle tudományokat összekötik. Minden tudós,

ki tárgya összeségén gondolkodott, beismeri a történelmi források felhasználásának szükségét az illető tan kifejlesztése érdekében. Valódi, tudományos történelem, vagyis a fölfedezések összefüggésének elmélete maig nem jött létre; létrejöttét egyedül a sociologia kellő művelése készíti elő. A sociologia ugyanis azzal a hatással is lesz a többi tudományokra, hogy míg mindegyikök a megfelelő methodust tisztán előtérbe juttatják, köztük a leghatalmasabbnak, az úgynevezett *történelmi módszernek* kiképződését elősegítik. E módszer, mely teljes kiképződését a sociológiától várja, éreztetni fogja aztán hatását a többi tudományokkal is.

A tudományok jelenlegi állapota már némi példáját mutathatja a speculálási mód fölényének; noha fejlettségének alanti foka még kevésbé teszi alkalmassá az általános megbecsülésre. Csak egy példát kívánunk idézni, Lagrange *Mecanique analytiquejét*. Midőn a hírneves matematikus előadja a rationalis mecanica történelmi kifejlődését, sejteni látszott a történelmi módszer értékét. Nem tudjuk eléggé ajánlani e kitünő mű fölötti gondolkodást; a műben látjuk ugyanis maig egyedül megfelelő példáját az általunk jellemzett történelmi előadásnak

A társadalmi rend elmélete.

Feladatunk legnagyobb részét a társadalmi dynamika, vagyis a haladás elmélete foglalja el. Épen azért a rend elméletéből, vagyis a társadalmi statikából csak néhány rövid, lényeges észrevételre szorítkozunk. Szemügyre vesszük ama társadalmi feltételeket, melyek az egyénre, a családra, a társadalomra vonatkoznak.

A mi az egyént illeti, bátran mellőzhetjük az ember társaságos természetének fejtegetését. Gall elméletében az emberi természet társaságos törekvése tudományosan ki van mutatva. E helyett arra irányozzuk figyelmünket, hogy az emberi természet egyik legfontosabb járulékát, a *cselekvések folytonosságát* emeljük ki, melyet semmi társadalmi fejlődés meg nem másíthat, mely elengedhetetlen feltétele minden sikernek. Különös mégis, hogy az embernek nincs inyére a kitartás s cselekvésre a változatosság vonzza. Az értelmi tehetségeknek levén a legkisebb erélye. működésük az emberek legnagyobb részének elviselhetetlen fáradságot okoz. Szomorú körülmény! Az embernek a cselekvés ama fajára van legtöbb szüksége, melyre legkevésbé alkalmas. Ki kellett emelnünk e visszás körülményt, melyre a biologia tanít

bennünket. Akkor áll elő az embereknél a speculatio, s mindenekfölött akkor működik erélyesebben, ha más alacsonyabb, de hatékonyabb hajlamok sürgetik. Viszont az az emberi természet előkelőbb, melyet e működésre nemesebb hajlamok űznek, melyeknek székhelye az agy mellső felében van.

A társadalom állapota kétségkívül kielégítőbb volna, ha az emberi természetben a szenvedélyek nem foglalnának el túlnyomó jelenséget. Viszont a társadalmi szervezet válnék előttünk érthetlenné, ha az értelmi tehetségeket tennők felelőssé érte. Az érzelmi tehetségek túlsúlya elengedhetlen az értelmi tehetségek felkorbácsolására s egyúttal arra, hogy működésének irányt és czélt jelöljenek meg, melyek nélkül szétmálló speculatiookba folya szét. A theologiai extasis legmystikusabb törekvése, hogy a leghivatottabb szellemek szabaduljanak ki a kényszer s a rájok nézve idegen személyek nyomása alól. utoljára is abban a transcendentalis hülyeségben végződött, hogy merüljenek el az istenség hiú, majdnem ostoba szemléletébe.

Az emberi természet második jellemvonása az alacsonyabb s önzőbb ösztönök uralmában áll a nemesb hajlamok fölött. A múlt század philosophiai törekvéseiben főszerepet vitt az az elmélet, mely az önzésre akarta alapítani az ember moralis természetét, szem elől tévesztésével ama tényeknek, melyekben a fájdalom iránti részvét, sőt a mások örömén való gyönyörködés nyilvánul. A skót iskola már megkísérelte e végletek czáfolását, melyben az agy-physiologia még sikeresebben követte. Kitartás dolgában társaságos ösztöneink gyöngébbek ugyan személyes érzelmeinknél, mindamellert a közjó főként az előbbiektől függ, mely az egyéni ösztönök daczára fenn is tudja tartani, ha már létrehozta, a társaságos állapotot.

Midőn az előrehaladottabb népek morálja megszabta, hogy szeressük felebarátunkat, mint magunkat, e kitünő formulában is az önszeretetet tette mértéknek és czélnek. Hogyan is szerethetne az mást, ki magát nem szereti? Tegyük föl az esetet, hogy az emberi természet még jobb indulatúvá válik, a jobb indulattal magasabb értelmiségre is kellene emelkednie. Az értelmi fejlődés ugyanis a jobb indulatok felülkerekedését idézi elő egyrészt az által, hogy az embert urává teszi szenvedélyeinek, másrészt az által, hogy a társadalmi érintkezések szüksége élénkebbé válik. Egy kiváló értelmiség alig fejlődhetik ki kellő jóindulat nélkül, mely egyedül szabhat szárnyalásának czélt s működésének kellő tért. Másfelől minden értelmi

rugó a sympathikus érzelmeknek kedvez, elhárítván az önző indulatokat s a rend érdekében versenyre kel a nála egyébként élénkebb s kitaróbb hajlamokkal. A morálnak, tekintettel az egyénre, valóban az is a föladata, hogy növelje e két mérséklő elv befolyását, melynek fokozatos elterjedése hozza létre az emberiség fejlődésének első eredményét.

A család méltatására térve, abból az elvből indulunk ki, hogy a társadalom nem tekinthető mereven egyénekből állóknak. A társadalmi egység nem az egyén, hanem a család, mely közbeneső kapcsolata az egyénnek s a fajnak. A család révén menekül az ember a pusztá személyiségből, hogy megtanuljon másért élni.

A családnál főként két szempont jön kérdés alá, a családot alkotó feleké, tehát a nem kérdése, és másodsor a gyermekeké. Az elsőt a házasság kérdésének is lehetne nevezni. A házasság tagadhatatlanul erős módosulatokon ment át a történelmi időkben s e módosulást a positiv szellem elterjedése még tovább fogja fejleszteni. Korai volna már ítéletet mondani, mivé fejlődik e positiv szellem befolyása alatt a házasság. Megítélése magának az egész társadalomnak új reorganisatiójától függ, melynek alapfelfogása is ismeretlen eddig. A biologia philosophiája szolgáltat legfőlebb e részben némi adatokat; kimutatja nevezetesen úgy anatómiai, mint physiologiai elemzések után, hogy ama declamatióknak, melyek a két nemnek egyenlőségét hirdetik, nincs alapja. A positiv biologia szerint a nő és férfi organismus közt az a lényeges különbség van, hogy az intellectualis tehetség amannál, az érzelmi tehetség pedig, párosulva a socialis hajlamokkal, a nőknél a hatalmasabb. Ezt tanúsítja egyébként a közönséges tapasztalat is. Még a művészetekben is alantabb fokon állnak a nők alkotásai, mint a férfiaké. A kormányzás, tehát a politika dolgában a nők képessége még gyöngébb, mert a kormányzás áttekintést, a bonyolult viszonyok egész halmazának készenlétben tartását, tehát áthatóbb értelmi munkát, s a szenvedélyektől függetlenebb szellemet tételez föl, mint a mivel a nők átlag bírnak. Másfelől úgy a biologiai adatok, mint a közönséges tapasztalat azt mutatják, hogy a nők rokonszeny és társaságos hajlamok dolgában fölötte állnak a férfiaknak. Ez adatok alapján minden reform csupán az élettani viszonyok helyes megfigyeléséből keletkezhetnek s azok az egyenlőségi ábrándok, melyekkel mostanában tele beszélük fülünket, csak akkor következhetnének be, ha agyszerkezetünk tökéletesen átalakul.

A gyermekeknek a családhoz való viszonyáról is sokféle elméletet hallottunk, noha ez elméletekben ritkán tűnik föl az a szélsőség, mely a nők úgynevezett emancipációjában a házasságra vonatkozólag létre jött. A gyermekek kérdését a kor határozza el; másfelől az engedelmesség s a hála erkölcsi kötelékei. Sophista beszédek azok, melyek a társadalom válságait azzal akarják gyógyítani, hogy a családot formálnák át a társaság képére és hasonlatosságára, a helyett, hogy a családban keresnének mintát éppen a társadalom számára is.

A családról levén szó, kiemeljük még ama fontos tulajdonságát, melynél fogva a társadalmat állandósítja, a jelent s a multat a jövővel összeköti. Bármily fokra fejlődjék is a társadalmi haladás, szükséges, hogy az ember ne tegnap születtnek tartsa magát s hogy a szokások és intézmények összesége kösse össze múltjának emlékeit a jövő reményeivel. Korunk forradalmi szelleme bizonyos rázkódást idézett elő e tekintetben, melyre annyiban volt szükség, hogy a socialis rendszer megújítása iránt a képzelődést fogékonnyá tette. De határozottan káros volna e forradalmi szellem tartóssága, ha a mult iránt tanúsított megvetésével a társaságos ösztönök gyengülését idézné elő.

A társadalmi statika érdekéből rövid vázlatát adjuk a társadalomnak, mint a családok csoportjának. Biológiai tanulmányok juttattak bennünket arra a meggyőződésre, hogy az állati organismus növekvő tökélye főként a mindinkább különülő organumok által teljesített functiókban áll. Ily képet mutat a társadalmi szervezet is, s ebben áll fölénye minden egyéni organismus fölött. Van-e annál bámulatosabb látvány, mint az egymástól különböző, bizonyos fokig független egyének sokaságáé, kik tehetségeik és jellemök különbözősége daczára mintegy önként hatnak közre az általános fejlődésre? Ez pedig a társadalom esete.

A munkamegosztásnak s a törekvések közrehatásának kibékítése képezi amaz emberi működés jellemvonását, mely akkor áll elénk, ha szemeinket a házi életen túl a társadalmi életre fordítjuk. A munkamegosztás nem domborodhatik ki a családi élet küszöbén belől, egyrészt, mert tagjainak száma kevés, másrészt, mert ez a megosztás a család szellemével ellenkezik. A család viszonyai nem társulást fejzenek ki, hanem inkább egységet, melynek inkább morális kapcsa van, mint intellektualis.

A társadalmi kapcsolatok más jelleget tanúsítanak. Itt a közreműködés válik uralkodóvá s a sympatheticus ösztönök háttérbe vonul-

nak. Az ember szerencséjére általában úgy van szervezve, hogy szereti azokat, a kik vele, bármily messze, bármily sokan egy célra működnek; az az érzelem azonban nem eléggé erélyes a társadalmi élet vezetésére.

A közreműködés elvén kell alapulni a társadalom elemzésének. Ez az elv annyira szembeszökőnek látszik, hogy védelmére is alig volna szükség, ha bizonyos metaphysikai áramlatok nem kompromittáltak volna. A múlt században például még előkelő szellemek is megtapsolták azt a tant, hogy a társadalom haszontalanság, sőt káros dolog. Mostanában pedig a munkamegosztást s a közreműködést teszik gúny tárgyává. E modern munkaterv szerint több különböző foglalatosságba kell mindenkinek magát ártania s egyikről a másikra a lehető gyorsasággal kell átröpülni. S ezt a tervet ajánlják úgy, mint kiválóan vonzót.

A közreműködés elvét kellő terjedelmében kell fogni s nem szorítani a csupa anyagi szükségletekre. E réven jutunk el oda, hogy nemcsak a különféle egyéneket és osztályokat, de még a különféle népeket is úgy fogjuk föl, mint részeseit egy roppant munkának, melynek fejlődése a mai közreműködőket összefűzi elődeikkel s utódaikkal. Csak midőn a munkamegosztás kellő fokot elért, akkor nyer a társadalom állandóságot. — A munkamegosztás elvén nyugszik a társadalom statikájának elmélete; mert csak ez elvben található fel a társadalom s a kormány eszméje összefüggésének csirája. A kormány rendeltetése abban áll, hogy a lehetőség szerint mérsékelje s elhárítsa az eszmék, az érzelme s az érdekek szétforgácsolását, mely ha akadálytalanul futná útját, megállítaná a társadalmi haladást. E felfogás képezi a kormány elméletének alapját. Az összeség által a részekre gyakorolt visszahatás eszméje ad éltet a kormánynak, mely ekként, mint a közélet egy új functiója vesz részt a társadalom fejlődésében. Maga nem hajt ugyan végre a haladás körében semmi határozott feladatot, de lényegesen hozzájárul a társadalom haladása elősegítéséhez.

A kormány e szabályozó feladatának szükségessége az emberiség fejlődésével nem hogy csökkenne, megfordítva, mind elengedhetetlenebbé válik. Az összeség szellemének uralomra jutása jellemzi a kormányt, bármely oldalról vennők is vizsgálat alá. A haladáshoz az összeség s a részek közrehatása egyaránt szükséges. Felváltva jutnak előtérbe a haladás folyamában, a szerint, a mint valamelyik korszak inkább egyikét vagy másikat követeli. A társadalom mostani állapotának elemzése azt mutatja, hogy ha a lefolyt három századon át a

régi társadalmi szervezet felbontása érdekében a részlet szelleme uralkodott, most, az új szervezkedés megindulásakor az összesség szelleme jusson uralomra.

A társadalmi haladás elmélete.

A társadalmi haladás megítélésénél főként e három szempont jó tekintetbe: a haladás iránya, a haladás gyorsasága s végül különféle elemeinek egymástól függése.

A mi az elsőt, vagyis a haladás irányát illeti, erre nézve a biológiából kielégítő értesítéseket kaptunk. A fejlődés összessége az ember jellemző tehetségeinek érvényre emelésében áll az állatiság rovására. Ez értelemben mondhatjuk aztán, hogy a legmagasb műveltség felel meg legjobban természetünknek, a mennyiben fajunk legkiválóbb tulajdonságai jutnak benne kifejezésre.

Sőt már a biologia filosófiája arra tanított bennünket, hogy az egyes állatfajok a szerint tökéletesebbek, a mint bennük az állati élet jutott mind erősb kifejezésre a tenyészet fölött. E fokozatos fejlődésnek véghatárát a társadalom kifejlődése képezi. Az értelmi és erkölcsi tényezők itt, a társadalmi életben jutnak legmagasabb uralomra, s ekként az emberi nem haladásának összesége az állati fejlődés sorozatához kapcsolódik, annak képezi legmagasb fokát.

E fejlődés az embernek a külvilágra irányult hatásával indult meg, mely munkásságnak első s legfőbb célját az anyagi lét gondjai képezték. E gondok mögött eleintén a különben oly erélyes nemi ösztönök is háttérbe vonultak. A családi érzelmek csak lassan fejlődnek, a társadalmi érzelmek egyes kis körökre szorítkoztak, melyek egymást kölcsönös ellenségnek tekintik. Az étvágy s a gyűlölség: e kettőben nyilvánult a társadalmi érzelmektől legtávolabb állt és emberiség cselekvésének motivuma. A fokozatos fejlődésben az anyagi viszonyok javulása karöltve halad az értelmi tehetségek előtérbe jutásával s a társadalmi érzelmek kiképződésével. Ezt nevezhetnők tehát a társadalmi haladás irányának, az értelmi és erkölcsi tulajdonságok uralmát az állati tulajdonságok fölött, mindig eszünkben tartván, hogy a fejlődésnek is megvan a határa.

A társadalmi haladás gyorsaságára Georges Leroy szerint nagy befolyása van az unalomnak. Leroy okvetlen túlozta az unalom e szerepét, tudva kivált azt, a mi a gyermekek s a vadak példája után kik sohasem unatkoznak, bizonyos, hogy a haladás megindítására nem

volt semmi befolyása. Az a helyessége mégis megvan Leroy megfigyelésének, hogy a tevékenység elengedhetetlenül szükséges az ember boldogságához. E tevékenység hiányának az értelemre gyakorolt befolyása az unalom, melytől hát szabadulni kíván. E törekvés csakugyan emelőjévé válhatik a haladás gyorsításának; noha látható, hogy benne nem elv, hanem csak egy tünet, symptoma nyert kifejezést.

Fontosabb, mert elvi alapon nyugszik, a haladás gyorsításában, az emberi élet tartama. A társadalmi haladás alapja a halál, vagyis az emberiség egymást felváltó léptei föltételezik az általános mozgás tényezőinek lehető gyors megújulását. A társadalmi szervezet ugyanazon feltételek alatt áll, mint az egyéni szervezet. Egy bizonyos, megszbott idő után különböző részek, az élet tüneményeinek okánál fogva, alkalmatlanokká válnak a szervezet föntartására s új elemeknek kell helyökbe lépni. Azok, a kik férfi korukban legjobban közrehatottak a társadalom haladására, ha soká hatalmon maradnak, kárára lesznek a későbbi haladásnak. Ezzel függ össze, hogy az emberi élet tartamának meghosszszulása akadályos volna a társadalom fejlődésének, valamint az élettartam megrövidülése is, az újítás ösztönének fölülkerekedése miatt. Egyedül az aggkor conserváló ösztöne fékezheti a javítás szellemét, hogy törekvéseit a már nyert eredmények alá rendelje. E fék nélkül megelégednének vázlatos törekvésekkel, fogyatékos ötletekkel. Okvetlen ez az eset állna elő, ha az emberi élet tartama a mostaninak felére vagy egész negyedére szállna alá.

A társadalmi haladást siettető okok közé tartozik azután a lakosság szaporodása. Nem arra gondolunk, hogy az egyének száma abszolút értelemben szaporodhatnék, hanem egyszerűen valamely adott helyen a lakosság fokozatos megnövekedésére, a mi a megélés nehezítésével, tehát az értelmi erők szükségképeni nagyobb megerőltetésével jár, oly eszközök és módok feltalálására, melyek a létet a változott viszonyok közt is nemcsak biztosítják, de kellemesebbé teszik. Ezzel pedig a haladás gyorsasága függ össze. Beláthatatlan jövőben a lakosság megnövekedése, kivált ha a földgömb minden pontja olyan lakott lesz, mint most Nyugat-Európában, sok gondot fog okozni utódainknak. Ebben az időben azonban egyfelől az emberi természet erősebb kifejlődése, másfelől a természet törvényeinek alaposabb ismerete, olyan eszközöket fognak nyújtani az utódoknak, hogy sikerrel szembeszállhatnak a létüket veszélylyel fenyeető okokkal.

Az előtt a kérdés előtt állunk immár, hogy e társadalmi haladást

mi vezérli? E kérdésre pedig csak az az egy válasz adható, hogy az *értelmi fejlődés*. A társadalmi statika elemzése kimutatta, hogy a társadalmi szervezet bizonyos véleményeken nyugszik. E vélemények változásának tehát nevezetes s túlnyomó befolyást kell gyakorolni az emberiség élete egymást váltó módosulataira. A társadalom története fölött az emberi szellem története uralkodik. E szerint az emberi szellem egyetemes történetét kell választanunk, vagy jobban mondva megtartanunk történelmi tanulmányunk vezéréül. Ugyanez elv szigorú következményeképp az eljárásunkat a legelvontabb s legegyszerűs eszméknek kell vezetni. Így hát a tünemények összességére vonatkozó vélemények rendszerének megbecslése, egyszóval a *philosophia* története áll a mi történelmi elemzéseink élén.

Áttérhetünk már most a társadalmi dinamika eszméjének vizsgálatára, tekintetbe véve főként az emberi szellem fejlődésének törvényeit. Ez elmélet alapelve ama philosophiai törvényen nyugszik, melyet 1822-ben födőztünk föl az egymást váltó három állapotról, a theologiairól, a metaphysikairól s a pozitivról. E három állapoton halad át az emberi értelem, irányuljon egyébként bármire speculatiója.

E fokozatos fejlődés szükségessége az ember ama hajlamából áll elő, melynél fogva természetének érzelmeit átviszi a tünemények magyarázására. Noha helyesen jegyezték meg az önismeret nehézségét, a megjegyzést nem kell abszolút értelemben venni, mely különben is csak egy már fejlődött értelmi állapotra vonatkozik. Valóban nevezetes fokra kellett már eljutni az ember értelmi fejlődésének, hogy magára fordítsa figyelmét, melyet hosszú ideig csupán a külvilág kötött be.

Ha egyrészt az ember magát kezdi minden dolog központjának tekinteni, másfelől ép úgy hajlandó magát egyetemes typusként feltüntetni. Ekkor pedig a tüneményeket csak úgy magyarázhatja, mint a saját akarata által előhozott tetteket, ezek lévén az egyedüliek, melyeknek szülemelési módját érteni hiszi az őket kísérő érzelmek közvetítésével. A főntebb mondott aphorisma megfordításával azt lehet tehát mondani, hogy az ember eleintén csak magát ismeri: primitiv philosophiája abban áll, hogy ösmeretét többé-kevésbé szerencsésen átviszi minden tárgyra, mely figyelmét magára vonja. Ez a theologiai philosophia eredete, melynek szelleme abban határozódik, hogy a tünemények benső természetét s előjövételük lényeges módját az emberi tetteket létrehozó akarat zsinórmértékén magyarázza, minden élő lényt úgy tekintvén, mint a mely az emberéhez hasonló, ha a bennök nyi-

latkozó magasb czéljánál fogva nem különb életet él. E magyarázási mód oly természetes, hogy okvetlen rá kellett lépnie az embernek értelmi fejlődése legősibb korában, ha ugyan meg akarta közelíteni a magyarázat lehetőségét. Hiszen még ma is, mikor a közszellem áthágja már a korlátokat, gyakran tapasztalható a visszaesés a vizsgálódás e körébe, midőn a tünemények létrejöttét specialis akaratokból igyekszik felfogni. Ez az eset áll elő mindannyiszor, mikor a tünemények benső természetének felfogására irányul a kísérlet.

Közvetlenségében rejlett a theologiai philosophia fő sajátága s hosszú ideig való tartósságának oka. Eleintén egyszerűen lehetetlen volt bármely tárgyat positiv elmélettel, vagyis a kellő vizsgálat alapján felfogni. Logikai szempontból úgy az egyes ember, mint az emberiség értelmi fejlődésében ebben leli magyarázatát a theologiai philosophia, melyben a képzelődés mindig előtte jár a vizsgálódásnak. E philosophiának volt az a feladata, hogy kiszabadítsa az emberi szellemet ama circulus vitiosusból, a melyben élt a vizsgálat és az elmélet-alkotás ellentétes követelményei közt. Alkotott tudnillik egy, a képzeleten nyugvó elméletet s ezzel lehetővé tette, hogy majdan a vizsgálódás nyomulhasson előtérbe. Bármily gyermekesek legyenek is ma már a theologiai philosophia elméletei, nem szabad felejteni, hogy általok zsendült föl az emberi szellem kezdetleges zsidbadtságából.

E tisztán értelmi okokon kívül az erkölcsi, még inkább a társadalmi okok tették szükségessé a theologiai philosophia kifejlődését. Az erkölcsi okokról szólva elsőben, nyilván a theologiai philosophia láthatta el eleintén az embert a bizalom amaz erélyével, melylyel fölé nyét biztosíthatta más dolgok fölött. Úgy tekintvén a tüneményeket, mint a melyeket természetfölötti akaratok kormányoznak, reménylhetette, hogy a természetet saját kívánságaihoz képest módosíthatja, nem ugyan saját erejével, hanem amaz ideális hatalmak segítségével, melyeket egy vagy más módon magának megnyerni vélt.

Ha az ember a természetet mindjárt kezdetben úgy fogta volna föl, mint a melyet változhatatlan törvények kormányoznak, tekintve tudatlanságát a törvények hatalma alá hajtásában, okvetlen elcsüggedt volna s nem győzte volna le értelmi aléltságát. Mióta a társadalmi fejlődés bennünket oda juttatott, hogy a természet fölött meglehetősen tágkörű befolyást szereztünk, azt is megtanultuk, hogy mellőzhetjük a természetfölötti hatalmak segélyét bajaink enyhítésére. A tapasztalat eléggé igazolta, hogy innen nincs mit reménylenünk. Eleintén azonban

nem így állt a dolog. Akkor a bizalmat s a bátorságot csak fölülről lehetett remélni, hála amaz illúzióknak, melyek majdnem korlátlan hatalommal biztattak. Mert a jövő élet hitéről nem is beszélünk, mely később oly fontos társadalmi befolyást nyert, mint ezt a történet igazolja. A theologiai philosophia fejtette ki az erkölcsi célt s egyuttal az értelmi tevékenységet, kilátásba helyezvén az ember minden vállalatában az emberfölötti erők segélyét. Ha a későbbi idők vallásos szellemét fejtegetjük is, ott is szemünkbe ötlük, hogy az általa költött bizalom inkább a közvetlen és specialis segélyből ered, semmint a jövő élet egyhangú kilátásából. Ezzel vág össze az imádságnak értelmünkre és erkölcsünkre való hatása.

A vallásos szellem hanyatlása tette aztán szükségessé a *csoda* fogalmának megteremtését, mely szóval ama kivételes eseteket jellemezték, melyeket az isteni közbejövételnek tulajdonítottak. Egy ily fogalom keletkezése a legtisztábban mutatja, hogy a természettörvények felfogása általánossá kezdett válni, mert csak ezek pillanatnyi módosítását érthették a csoda alatt. Míg a theologiai philosophia teljes virágzásban volt, addig nem ismerték még, hogy mi a csoda, minthogy minden egyaránt csodálatos volt, mint ezt az antik költészet leírásai bizonyítják.

Szóljunk most néhány szót a theologiai philosophia *társadalmi* szükségességéről. E tekintetben két kiváló hivatást teljesített a mondott philosophia: szervezte a társadalmat s lehetővé tette egy speculativ osztály kiképződését. Mindkét feladat egyaránt fontos s a theologiai philosophia nélkül végrehajthatatlan maradt volna.

A mi az elsőt illeti, tulajdonítsunk bármily jelentőséget a társadalom szervezete kiképződésében az érdekeknek vagy érzelmeknek, egyikök sem alkalmas tartós társadalom létesítésére, ha közbe nem jó az értelem működése s közös alapokat, közvéleményt nem teremt a társadalom számára. Az értelem vezeti a társadalmi, még inkább a politikai életet; egyedül az értelem tarthatja féken az egyéneket, mihez viszont a vélemények közössége szükséges a dolgok s az emberek felől. Egy ily közvélemény kiképződése egyedül a theologiai philosophia alapján jöhetett létre, mint a mely elsőben volt alkalmas értelmi kapcsolatokat hozni létre az emberek között.

De nem kevésbé fontos a theologiai philosophia ama hivatása, melylyel egy speculativ osztály kifejlődését tette lehetővé. Mi alig tudunk fogalmaikat alkotni ama nehézségek felől, melyekkel az emberiség

gyermekkora küzdött az elmélet és gyakorlat elválasztásában. A társadalmi fejlődés kezdetén, a merő harczosokból és rabszolgákból álló népeknél, a theologiai philosophia közbejötté nélkül nem volt arra mód, hogy a katonák és iparosok mellett egy osztály kiképződjék, mely kiválóan értelmi hivatással birt. Egyedül e philosophiának lehet köszönni azt, hogy egy oly osztály képződhetett ki s nyerhetett tekintélyt, mely a társadalom organizálását lehetővé tette. E papi kasztok értelmi működésök minden zavara s vizsgálódási módjuk minden hiábavalósága mellett, vázolták az elmélet és gyakorlat első szétválasztásait. Az értelmi fejlődés mindjárt megszületésekor meg lett volna akasztva, ha a társadalomnak csupán azokból a családokból állóknak kellett vala maradnia, melyek az anyagi gondokkal s a hadviseléssel foglalkoznak. Az értelmi munka kifejlődése egy szabadalmazott osztály létezését tételezi föl, melynek elegendő ideje van az értelmi munkára s melyet társadalmi helyzete egyúttal arra ösztönöz, hogy megfelelő munkakörének, a mint ezt az emberiség kezdetleges kora megengedte, eleget is tegyen. Így történt, hogy a theologiai philosophia, miután vezette a társadalom őskorának politikai szervezetét, egyúttal megvalósította az emberi szellem jövő fejlődésének feltételeit egy speculativ osztály megalkotása által.

A theologiai philosophia ez érdemeit látni lehet az emberi conceptiók valamennyiének formálódásánál; legjobban mégis a társadalmiaknál. De viszont mindegyik conceptio kifermálódása közben feltűnt a tisztán positiv állapotok felé való törekvés is, úgy hogy a küzdelem e kettő közt állott elő: a theologiai és a positiv formálódás között. A theologiai philosophia, miután kifejleszteni segített az értelmet, egyúttal elnyomására is törekedett, mihelyt a positiv iránynyal való antagonismusa jellemzőbbé vált. Az erkölcsi világban pedig a theologiai philosophia által egykor felköltött bizalom és erély, a hosszas uralom illúziói alatt, az elnyomás rémkorszakává, szenttelen zsidbadtságá vált. Ettől fogva a theologiai philosophia, melynek egykori érdemét csak a rövidlátás tagadja, a fejlődésnek akadályává lett. A positiv philosophiára vár a feladat, hogy az emberi értelem érettségének korszakában, a vezérlést átvegye, mert csak ő szolgálhat egy tartós politikai szervezet alapjául.

A theologiai philosophia csak jobb hiányában kerítette hatalmába az emberi értelmet. Mihelyt lehetővé vált a különféle módszerek közt való választás s az emberiség nem tétovázott, hogy vizsgálá-

lódásai közben azt az utat kövesse, mely a tüneményeknek törvényeire s nem az okaira vezet. Egyetemessé a theologiai philosophia igazán sohasem válhatott, vagyis a legegyszerűbb s legközönségesebb tények mindig természeti törvényektől, s nem a természetfölötti tényektől függőknek tekintetnek. Adam *Smith* igen helyesen jegyezte meg, hogy a nehézségnek sehol sem volt istene.

Sem az egyéni, sem a társadalmi lét nem emelkedhetett volna soha az előrelátásra, ha a tüneményeket mindenha természetfölötti tényezőknek tulajdonította volna. Ily helyzetben nem az előrelátás, hanem egyedül az imádság az ember egyedüli eszköze a sors megváltoztathatásának reményére. Így hát a positiv philosophia csirája ép oly ős, mint a theol. philosophiáé; noha kifejlődése későbbi koru. Szükséges ezt megjegyeznünk társadalmi elméletünk észszerősége lehetőségének érdekében. Az emberi életben szó sem lehetvén teremtésről, hanem csupán fejlődésről, a positiv szellem kifejlődése érthetlenné válnék, ha csirája mindjárt kezdetben meg nem jelennék. E kezdettől fogva, a mint a vizsgálódás tágabb körre terjed s általánosabbá vált, a positiv szellem egyre gyarapodott; megfordítva a theologiai philosophia köre mind szűkebb körre szorult: ama tüneményekére, melyeknek törvényei még nem váltak ismeretessékké.

A mi századunk fő betegségét is az értelmi hanyattatás képezi; minden döntő véleménytől húzódunk, nem érezvén, melyikre építsük föl igazán társadalmunk szervezetét. A positiv philosophia minden vonzó ereje mellett is szeretnék föntartani a theologiai philosophia tekintélyét, azt vélvén, hogy a kettő közt sikerülni fog egy chimerikus egyezséget hozni létre. Pedig a kettő közt nincs mód a kibékülésre; mindkettőnek más a tana, más a módszere.

Nem a kibékítésre, hanem csupán a theologiai philosophiából a positiv korszakra való átmenetelként van értelme ama közvetítő iránynak, melyet legjobban *metaphysikainak* lehet nevezni s melynek, kivált a társadalmi életben, ma divatja járja. Arravaló e korcs philosophálás, hogy megkönnyítse a theologia bukását, kiküszöbölje a természetfölötti tényezők jelentőségét, lassanként hozzászoktassa az elméket, hogy a tüneményeket szemléljék és vizsgálják. A régi theologiai istenség helyét e metaphysikai szövetségben az ensitások foglalják el s hozzászoktatják az értelmet ahhoz, hogy velök akként bánják, mint a természet bármely más dolgával.

A fejlődés a theologiai philosophiával indult meg; törekszik a

positiv philosophia, mint végcélja felé. A kettő közt az átmenetet a metaphysikai philosophia képviseli, melynek ingatag korát most éljük, mely korban mind a három irány küzd még az uralomért, nyilvános kilátással arra, hogy a győzelem csak a positiv philosophiáé lehet. Minden jól szervezett s a kellő előkészületen nyugvó értelem belátja ezt.

Szükséges lesz az általános szellemi fejlődés ez iránya mellett röviden megemlékezni az anyagi fejlődés irányáról, mely az előbbivel nyilván párhuzamban halad.

A theologiai korban, tudniillik az emberiség őskorában, minden szabályos munka ellenére volt az embernek s egyedüli életmódja a harcziás volt. A harcziás életmód szabályos rendszerré fejlődött, a katonaiává. A társadalom anyagi kifejlődhetése tette szükségessé a katonai szellem túlsúlyra emelkedését, mert egyedül az ő uralma alatt képződhetett ki az ipar, a positiv korszak anyagi rendjének jellemzője. A theologia és a militarismus karöltve haladt együtt, hogy a fejlődés magas fokán mindkettő helyet adjon a positiv iránynak, s az anyagiak terén az ipar uralkodásának. A kettő azonban oly ellentétes egymással, hogy az átmenet közbeneső tagozat nélkül itt sem volt elérhető. Ezt a közbeneső tagozatot, mint a szellemi általános irány terén a metaphysikait, úgy az anyagi téren a legistákét, most éljük. E bizonytalan s ingatag korszak önként utal a fejlődés ama magasb korszakára, melyben egyfelől a tudósok, másfelől az iparosok fognak kezét, hogy az anyagi és szellemi téren egyaránt megvalósítsák az emberiség törekvéseinek végkorszakát, mely fölött a positiv irány fog uralkodni.

Ezek az eszmék hatják át ama fejtegetéseket, melyeket a következőkben a múltak fölött adunk.

(Folyt. köv.)
